

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

УДК 316.42

А.Малюк
кандидат соціологічних наук

ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ НЕОЛІБЕРАЛЬНИХ РЕФОРМ

Стаття присвячена аналізу соціальних та економічних наслідків вибору неоліберального шляху розвитку українського суспільства. Можливості зміни цієї моделі розвитку розглядаються в контексті внутрішнього та міжнародного становища України.

***Keywords:** capitalism, globalization, neoliberalism, social transformation, Ukraine.*

***Ключові слова:** глобалізація, капіталізм, неолібералізм, соціальна трансформація, Україна.*

***Ключевые слова:** глобализация, капитализм, неолиберализм, социальная трансформация, Украина.*

Сучасна світова фінансово-економічна криза знову зробила актуальною проблему вибору народом України шляхів подальшого суспільного розвитку. Ця проблема нібито вже була розв'язана з обранням владним співтовариством країни шляху “радикальної ринкової реформи”, що мала привести українське суспільство до світлого капіталістичного майбутнього. Незважаючи на сумнівні досягнення

на цьому шляху, оптимізму серед прихильників “ринку”, приватної власності та капіталізму не меншає. Але оскільки автор статті не належить до соціальних кіл публічних політиків, урядовців, народних депутатів, працівників мас-медіа, великих приватних власників та інших груп, що утворюють владне співтовариство України, пошук підстав для фальшивого оптимізму щодо подальшої долі українського суспільства, особливо в умовах нової світової великої депресії, не належить до його професійного обов’язку.

Попередньою умовою визначення можливостей вибору суспільством нової траєкторії розвитку є діагноз сучасної історичної ситуації. З цього погляду слід відзначити, що обрана Україною з моменту отримання незалежності соціально-економічна модель, не розв’язавши жодної з проблем сталого розвитку економіки та сфери соціального життя, мала низку негативних соціальних та економічних наслідків. Вкажемо лише на деякі з негативних процесів, які мали та продовжують мати вирішальний вплив на визначення траєкторії суспільного розвитку України на початку XXI ст.:

- капіталістична трансформація суспільства, яка супроводжувалася фактичним вилученням суспільного багатства на користь нової невеликої групи приватних власників, унаслідок приватизації. Під час цього процесу більшість українського суспільства була відчужена від користування суспільними благами, був сформований капіталістичний клас, який з самого початку свого існування був тісно пов’язаний з транснаціональними мережами накопичення капіталу. Оскільки він був інтегрований до мереж, які знаходяться під контролем західної транснаціональної олігархії, на умовах, продиктованих нею, як молодший партнер західного капіталу, він є компрадорським за своєю соціальною суттю;

- встановлення капіталістичною фінансовою олігархією повного контролю над економікою, а отже, над галузями економічного розвитку країни й визначенням історичної долі суспільства;

- занепад технологічно розвинутої важкої промисловості, фактична деіндустріалізація країни та закріплення сиро-

вино-експортної спеціалізації української економіки в міжнародному поділі праці, які можна вважати наслідком встановлення влади фінансової олігархії, паразитичної за способами свого збагачення. Вказаний занепад є логічним результатом дії імперативів накопичення капіталу, оскільки приватні власники, прагнучи лише швидкого особистого збагачення, не намагалися розвивати виробництво, а займалися фактичним розпродажем активів підприємств. Фактична деіндустріалізація країни є проявом фундаментальної несумісності сучасних виробничих сил, суспільних за своїм характером, з вузькими рамками виробничих відносин капіталізму, що знаходиться на стадії занепаду;

– маргіналізація міського промислового робітничого класу і втрата працівниками приватних підприємств головних соціальних гарантій та прав, що також є прямим результатом приватизації в Україні. Жалюгідне становище робітників руйнує виробничий та кадровий потенціал економічного розвитку країни;

– зростання соціальної та економічної нерівності, майнового розшарування, майнової і соціальної поляризації відповідно до соціально-класової диференціації суспільства між неймовірно багатую капіталістичною олігархією та масами трудівників, що існують у бідності;

– виникнення “нового аграрного питання”, пов’язаного з утворенням великої приватної власності на землю та фактичного відчуження від землі трудового селянства. Це відкриває шлях до формування такої структури сільськогосподарського виробництва, в якій домінуватимуть великі латифундії, а маси безземельного селянства або перетворюються на наймитів, або взагалі маргіналізуються, не маючи постійної роботи та джерела доходів. Немає жодного сумніву, що латифундистські господарства будуть орієнтовані на задоволення, головним чином, потреб світового капіталістичного ринку, а не внутрішніх потреб збіднілого населення України;

– регресивний розвиток сфери соціального життя на фоні слабкості та деградації соціальної ролі держави. Це

є наслідком того, що контроль над державним апаратом України здійснює компрадорська капіталістична олігархія в інтересах забезпечення умов власного збагачення. Через це держава просто не має засобів, які акумулюються в руках олігархії, щоб фінансувати державні видатки на соціальні потреби населення, та нездатна контролювати джерела їх надходжень (оподаткування великих власників, рух капіталів за межі країни тощо, діяльність центрального банку), а отже, забезпечити мінімальний соціальний захист народу України;

– моральний та культурний занепад суспільства, зневіра громадян у тому, що держава слугує їхнім інтересам, а отже, низький рівень її легітимності.

Таким чином, протягом усього часу існування України як формально суверенної держави реставрація капіталістичних відносин призвела до того, що соціально-економічний, політичний та морально-психологічний стан суспільства характеризувався глибоким занепадом. Унаслідок підпорядкування напряму суспільного розвитку інтересам фінансової олігархії відбулося різке падіння виробництва, рівня життя переважної більшості народу, катастрофічне зростання соціальних страждань та соціальної незахищеності, розчарування у незалежності й недовіра до влади.

Простий перелік наведених негативних тенденцій, які були постійним фактором розвитку України після руйнування СРСР і які поглиблюються під впливом світової фінансово-економічної кризи, свідчить про те, що Україна за часи незалежності переживає процес швидкої периферізації, тобто перетворення на периферію світової капіталістичної системи – експлуатовану центрами світового капіталізму частину світової економіки. У своїй сучасній формі периферійність – це такий спосіб включення країни до світових виробничо-вартісних ланцюгів, за якого її роль у світовому поділі праці зводиться до постачання сировини, дешевої робочої сили (яка до того ж втрачає кваліфікацію та здоров'я) та місця зосередження низькотехнологічних екологічно шкідливих галузей виробництва, що виробляють

продукти з низькою доданою вартістю. Тому країни периферії не мають можливості акумулювати достатньо ресурсів для забезпечення потреб власного розвитку, постійно відчують нестачу капіталів (як у формі грошей, так і у формі капітальних благ) і структурно залежать від світових центрів накопичення капіталу, потреби яких визначають світосистемні параметри розвитку периферійних країн. Таким чином, периферійні країни (й Україна серед них) включені в світові мережі накопичення капіталу як джерело останнього, що концентрується в небагатьох центрах світової капіталістичної системи, в якій знекровлення одних є джерелом розвитку інших. Україна, як і будь-яка країна периферії капіталістичного світу, збагачує центри за рахунок надання їм дешевої робочої сили, товарів та вивезення капіталу у формі репатріації прибутку іноземними підприємцями, переведення в офшорні зони капіталів, здобутих українськими олігархами, а також через механізм обслуговування зовнішнього боргу. Борг, насамперед перед міжнародними фінансовими інститутами, зростає внаслідок постійного знекровлення економіки і нестачі ресурсів у результаті діяльності коаліції місцевих правлячих класів та транснаціонального капіталу. З цього також випливає, що правляча капіталістична олігархія України зацікавлена в збереженні такого стану речей, оскільки саме такий спосіб включення в світову систему накопичення капіталу є умовою збільшення нею влади та багатства. Проблемою периферійних країн взагалі є те, що їх владна еліта не може бути просто “національною” елітою. Її інтереси, зв’язки та структурне становище зумовлено включенням до транснаціональних економічних мереж, у яких головним джерелом її збагачення є відкриття суспільного багатства для гри економіки глобального казино. Перетворюючись на частину транснаціональної фінансової олігархії, олігархічно-бюрократичні групи, що контролюють фінансовий та сировинний сектор економіки, займають у її структурі підпорядковане становище. Вони перетворюються на провідника інтересів атлантичних центрів

накопичення капіталу та прихильників глобально-імперського проекту США як головного гаранта всієї системи в цілому. За таких обставин розвиток України має всі підстави стати “розвитком слаборозвиненості”. Він остаточно втратить автономність та буде цілком підпорядкований інтересам панівних сил капіталістичної системи.

Периферізація українського суспільства є наслідком його включення до світової капіталістичної системи, що ускладнювалося та погіршувалося характером цього включення – особливо агресивною, неоліберальною формою “ринкових” перетворень на ідеологічних засадах Вашингтонського консенсусу. Останні, як відомо, здійснювалися у вигляді шокової терапії, нав’язуваної міжнародними фінансовими інститутами – Міжнародним валютним фондом (МВФ) та Світовим банком (СБ) країнам Центральної та Східної Європи як єдино можливий і правильний шлях забезпечення економічного зростання. Неоліберальні реформи, які включали приватизацію, лібералізацію фінансів та торгівлі, дерегуляцію економіки, мали на меті відкрити транснаціональному капіталу нові, до того закриті для нього сфери діяльності, та вбудувати так звані країни з перехідною економікою в світову капіталістичну систему на позиції експлуатованої периферії. Таким чином, неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була витвором лише владного співтовариства України, це були дії за вказівками прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях «входження до світового співтовариства цивілізованих країн», оскільки він відкривав йому можливості надзвичайно швидкого збагачення навіть ціною добре прогнозованої та скерованої соціальної катастрофи. Проголошення безальтернативності обраного курсу доповнювалося ідеологічним маскуванням його сутності та дійсних цілей. Проголошувалося, що розбудова “вільної ринкової економіки” – це шлях до економічного зростання, а через нього й до розв’язання більшості соціальних проблем, шлях до соціально орієнтованої економіки та побудови демократичного

суспільства. Тобто проголошувалося досягнення такого результату, до якого неоліберальні реформи принципово не могли привести.

Взагалі, попри ідеологічно навантажене ототожнення “ринку” зі зростанням добробуту і якості життя, а також з демократією, для цього немає жодних теоретичних, логічних та історичних підстав. Навіть, навпаки, можна стверджувати, і практика ринкових реформ останніх тридцяти років, особливо здійснюваних методом “шокової терапії”, це доводить, що “вільний капіталістичний ринок” сам по собі призводить до різкої соціальної поляризації, зростання нерівності та погіршення рівня життя більшості населення. Дані, отримані з різних країн (як розвинених, так і слаборозвинених), зі всією очевидністю доводять, що внаслідок неоліберальних ринкових реформ (останні тридцять років це завжди означало посилення дерегуляції, лібералізації та приватизації) лише 20% населення поліпшують своє становище і, навпаки, 80% завжди погіршують його. Іншими словами, наслідком ринкових реформ є часто-густо зменшення суспільного пирога в цілому, і завжди зменшення тієї його частки, що припадає на групи населення, які знаходяться на нижчих сходинках шкали доходів. Взагалі, уявлення про те, що ринки самі по собі ведуть до позитивних (з погляду рівня та якості життя більшості людей) наслідків, ґрунтується на спрощеному розумінні ринкової економіки – моделі конкурентної рівноваги, у якій ідеально діє “невидима рука” Адама Сміта.

Відродження ідеологічної гегемонії економічного лібералізму стало продуктом історичних обставин розвитку світової капіталістичної системи у останній третині ХХ ст. Адже після Другої світової війни, коли були усвідомлені соціальні вади суспільного порядку, заснованого на “вільному ринку”, які так яскраво висвітлила Велика депресія 1930-х рр. (економічна та фінансова нестабільність, зростання соціальної нерівності та загроза соціально-політичного вибуху в умовах протиборства з Радянським Сою-

зом), індустріально-розвинуті країни відмовилися від політики вільного ринку. Тільки починаючи з 1970-х рр., ідеї *laissez-faire*, на цей раз під назвою неолібералізму, знову стали прожектором, що освітлює шлях капіталістичної економіки.

Насамперед неолібералізм є рішучим розривом з попередньою конфігурацією капіталізму, котра домінувала в країнах центру капіталістичної світової системи в період “золотого віку капіталізму” (1945–1973 рр.) і дістала назву кейнсіанського компромісу. У цей час правлячі класи провідних капіталістичних держав були вимушені під впливом масового робітничого руху та ідеологічного виклику з боку СРСР вдатися до реформістської стратегії, наслідком якої було виникнення “держави загального добробуту” з введенням соціального і трудового законодавства, створенням системи соціального захисту, визнанням прав профспілок, державним регулюванням економіки, контролем над рухом капіталу і обмеженням свободи дій фінансових еліт (їх влади, доходів та багатства порівняно з часами, що передували Великій депресії). Цей компроміс між капіталом і працею лежав в основі створення в капіталістичних розвинутих країнах “суспільства масового споживання” і “середнього класу”.

На руйнування цієї соціальної конфігурації, уособленням якої був кейнсіанський компроміс, і спрямований неолібералізм та неоліберальна глобалізація. Зіткнувшись на початку 1970-х рр. з кризою перенакопичення капіталу та падінням прибутковості, правлячі класи зробили спробу відкинути соціальний компроміс і відмовитися від обов’язків, які на них покладала “соціальна держава”. Остаточне перетворення неолібералізму на домінуючу модель глобального розвитку, зафіксовану в так званому Вашингтонському консенсусі, пов’язане з руйнуванням світової системи соціалізму.

Відтоді як альтернативний світовий соціально-економічний устрій був усунений і робітничий рух у розвинених капіталістичних країнах зазнав у процесі неоліберальної

контрреволюції важкої поразки, великий бізнес здійснив соціальний реванш і повернувся до ідеології індивідуалізму, конкурентності та війни всіх проти всіх, у якій перемагає найсильніший. З цього погляду неоліберальна глобалізація є повстанням транснаціональної фінансової олігархії проти обмежень соціально-класового кейнсіанського компромісу. Вона означає звільнення капіталу від будь-якої соціальної відповідальності та надання йому можливості перетворювати весь світовий соціально-економічний простір на об'єкт необмеженої експлуатації.

Отже, сутність неолібералізму полягає в намаганні створити такий глобальний соціально-економічний режим, у якому буде радикально розширено владу фракції найбільш багатих власників капіталу – транснаціональної фінансової еліти, забезпечено в її інтересах необмежену свободу руху мобільного капіталу в пошуках максимального прибутку, усунуті всі структурні обмеження та перешкоди її діяльності. Згідно з неоліберальними поглядами всі аспекти життя суспільства мають бути підпорядковані ринковій дисципліні, держава має бути усунута від піклування про розвиток системи соціального захисту і населення саме має забезпечувати умови власного соціально-економічного відтворення. Неолібералізм, таким чином, є за своєю суттю реалізацією соціал-дарвіністської програми, метою якої є відновлення загальних світових економічних умов накопичення капіталу.

Не менш важливим наслідком функціонування ринкової економіки є те, що вона більше за будь-який інший тип системи господарчої діяльності стимулює економічних суб'єктів до екстерналізації екологічних витрат заради максимізації прибутку, що призводить до руйнування природного довкілля. Усі ці прояви дії ринкової економіки важко пов'язати зі зростанням добробуту, якості життя та демократії.

Що стосується останньої, то більшість західних політологів зводить поняття демократії до формалістичного та процедурного його розуміння, розробленого відомим

австро-американським соціологом і економістом Й.Шумпетером [1]. При цьому в центр уваги ставиться так званий демократичний процес, тобто конкуренція плюралістичних еліт за голоси виборців, а політична участь народних мас зводиться до участі у виборах, що залишає всю владу в руках еліт та ефективно видаляє народ з процесу прийняття політичних рішень. Таке тлумачення демократії є елітистським і є, насправді, теорією не демократії, а олігархії, оскільки управління суспільством стає справою компромісу, змови між правлячими групами олігархів. Якщо не зводити демократію лише до процедурних домовленостей, що залишаються байдужими до впливу, який глибокі соціальні суперечності і класова нерівність здійснює на характер політичного процесу, а й зважати на сутнісний, змістовний бік справи, то слід визнати, що демократія передбачає створення суспільних умов, за яких на даному історичному рівні забезпечено матеріальний добробут більшості населення та фундаментальна рівність, яка єдина створює можливість для повного розвитку абсолютно унікальних індивідів і нескінченну множинність виразів суспільного життя. Якщо скористатися висловом Сьюзан Джордж, демократичний світ – це світ, у якому “соціальна або економічна нерівність організована таким чином, що вона слугує найбільшому благу найменш привілейованих” [2, с. 284]. Водночас сказане означає, що загальноприйняте шумпетеріанське тлумачення демократії віддзеркалює вузький масштаб та обмеженість демократизації капіталізму.

Таким чином, отожднення розвитку неоліберальної ринкової економіки з розвитком демократії є недоречним і помилковим. Шляхи “ринку” (якщо під цим розуміти комодифікацію всіх сторін суспільного і приватного життя задля пожвавлення процесу накопичення капіталу) і демократії (якщо під цим розуміти розширення дійсної участі народних мас у прийнятті рішень, що стосуються суспільного життя) йдуть у протилежних напрямках. Включення зростання та поширення ринкових відносин (маркетизацію)

до складових ознак розвитку демократії є її неоліберальним тлумаченням, яке, насправді, є способом обмеження демократії реальної. Але сприйняття неоліберальної підміни понять як цілком природного явища не є чимось надзвичайним. Для владного співтовариства України є характерним і бажаним саме неоліберальне тлумачення демократії. Неолібералізм є взагалі тим ідейно-політичним підґрунтям, на якому можливо досягнення міжелітного консенсусу між “помаранчевим” та “біло-блакитним” таборами і який протиставляє ці дві групи “політикуму” решті українського суспільства. Підтримка неоліберального курсу з боку правлячих еліт є майже одностайною. Ситуація в суспільстві є менш однозначною.

У результаті ринкових реформ в Україні запроваджена неоліберальна форма держави, ворожа до будь-яких форм соціальної солідарності, здатних обмежити інтереси приватних власників, головним завданням якої є забезпечення сприятливого «ділового клімату» та поліпшення умов накопичення капіталу будь-якою соціальною ціною. Тому й не дивно, що в процесі здійснення неоліберальних ринкових реформ в Україні зростає кількість людей, які негативно ставляться до них. Особливо це стосується приватизації, яка є чи не головним елементом неоліберального проекту, ставлення до комодифікації спільних благ (наприклад, дозволу купівлі-продажу землі) або зменшення ролі держави в управлінні економікою. Щодо важливості останнього питання, то можна навіть сказати, що неолібералізм концентрується навколо певної трансформації економічної ролі держави, яка стає інструментом нової прокапіталістичної перерозподільчої політики і поглиблення комодифікації.

Так, за даними досліджень Інституту соціології НАН України, частка тих, хто негативно ставиться до приватизації великих підприємств, зросла протягом 1992–2008 рр. з 31,6% до 64,1%, а малих підприємств – з 13,6% до 25,7% в той же період. Відповідно скоротилася частка тих, хто позитивно ставиться до приватизації підприємств (великих

з 25,1% до 13,9 %, малих – з 56,2% до 44,6 % протягом 1992–2008 рр.).

Аналогічна картина спостерігається і стосовно приватизації та купівлі-продажу землі. У 1992–2008 рр. кількість тих, хто негативно ставиться до приватизації землі, зростає з 13,9% до 53,1 %, і, навпаки, скорочується кількість тих, хто її схвалює – з 63,5% до 25,7%. Що стосується дозволу купівлі-продажу землі, то у 1994 р. частка його прихильників становила 38,5% опитаних, а у 2006 р. – 22%. Водночас кількість його супротивників зростає з 44,4% до 51,4%.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні відбувається розчарування неоліберальними ринковими реформами, які чим далі, тим більше відкидаються українським суспільством. Цей процес має нерівномірний характер у різних групах населення, сформованих за ознаками віку та освіти. Так, можна зробити висновок, що хоча прибічники неоліберального курсу скрізь становлять меншість, молоді люди віком до 30 років та люди з вищою освітою трохи більше схильні підтримувати неоліберальні гасла. У випадку з першими це скоріше пояснюється недостатнім життєвим досвідом, що робить молодь вразливою перед пропагандою ринкового успіху. В міру того, як вони в процесі життя стикаються з реальною ситуацією, оптимізм щодо “вільного ринку” падає. У випадку з категорією людей з вищою освітою більш прихильне ставлення до неоліберального курсу пов’язане скоріше з тим, що вони частіше займають вищі соціальні позиції з більшим рівнем винагороди і менше відчувають незахищеність перед дією ринкових сил. Але можна прогнозувати, що тією мірою, якою неоліберальна хвиля нищитиме цей так званий середній клас, перетворюючи його на “зайвих людей”, оптимізм серед цієї категорії меншатиме.

Одним із центральних питань неоліберальних контрреформ є намагання трансформувати роль держави в економічному житті. Цей процес відбувається в напрямі демонтажу “соціальної держави”, зняття з неї відповідальнос-

ті за надання гарантій соціальної безпеки та посилення її регуляторно-репресивних функцій з метою перерозподілу суспільного продукту на користь великих власників капіталу. Цей процес відбувався під гаслами мінімізації економічної ролі держави на основі більш ніж сумнівного аргументу про більшу економічну ефективність приватного сектору порівняно з державним. Проте ця неоліберальна ідея безумовного ринкового тоталітаризму відкидається більшістю респондентів.

Протягом 2002–2008 рр. частка тих, хто вважав, що роль держави треба мінімізувати, була дуже незначною (близько 6,5%). Тоді як частка тих, хто підтримує поєднання державного управління і ринкових методів, зростає з 46,1% до 49,9%. Майже без змін на рівні приблизно 30% залишилась кількість прихильників повернення до планової економіки. Отже, можна констатувати, що серед респондентів переважає підхід, який умовно можна було б визначити як “соціал-демократичний”, якби західна соціал-демократія так званої третьої хвилі з 1980-х років сама не звернула до неолібералізму.

Головний висновок, який можна зробити з аналізу наведених даних, полягає в тому, що населення України не сприймає взятий українськими політико-економічними елітами курс на побудову неоліберального капіталізму, який означає розгортання соціальної катастрофи. За часів неоліберальних реформ, здійснюваних під наглядом МВФ та СБ, соціальний розвиток, тобто розвиток сфери соціального життя України, набув регресивного характеру. Він характеризується постійно негативною динамікою змін – погіршенням умов не лише соціального, а навіть вітального людського існування, поглибленням соціальної нерівності та соціальної несправедливості, зменшенням свободи, прогресуючим звуженням можливостей розвитку особистості, дегуманізацією суспільства. Тому наполегливість “політикуму” в просуванні неолібералізму на теренах України породжує значну соціально-політичну напругу та може поставити під загрозу існування України навіть

як формально суверенної держави, оскільки поляризація і зростання нерівності, які породжуються неолібералізмом, руйнує соціальну згуртованість, що є особливо небезпечним на тлі не вирішених етнополітичних та мовних проблем. Утопічне намагання створити соціальну систему на засадах “вільного ринку” призведе, як про це попереджав понад 60 років тому видатний соціолог і антрополог К.Поланьї [3], до того, що ринкова стихія знищить природну та людську субстанцію суспільства. Ситуація в Україні вимагає негайно відмовитися від неоліберального шляху розвитку. Це в свою чергу вимагає зміни соціально-класового типу влади в Україні або, щонайменше, різкого обмеження багатства та влади олігархії. Це є головні передумови створення справді соціальної держави, здатної здійснювати інноваційний розвиток в інтересах народу України. Але оскільки в Україні не сформувалися масові антикапіталістичні соціальні рухи з чітким усвідомленням власного соціального вибору, які були б здатні вимагати від владного співтовариства відмови від регресивної моделі соціального розвитку, малоімовірно, що ця зміна станеться найближчим часом. Також малоімовірно, що вона станеться внаслідок дії саме внутрішніх факторів, а не під впливом світових подій чи внаслідок зміни становища України в системі світових політико-економічних відносин.

Література

1. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.Шумпетер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 528 с.
2. Джордж С. Доклад Лугано / С.Джордж ; пер. с англ. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2005. – 304 с.
3. Поланьї К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К.Поланьї ; пер. с англ. – СПб. : Алетейя, 2002. – 320 с.